84/4

68/8

1258

अथ

शिशुपालवधम् ।

Shishupalvadham.

अष्टमः सर्गः

(सटीकम् ।)

84/4 84/4 84/4

०॥श्री अष्टमसर्गमाघप्रारंभः॥०

श्रीजरासंधारिप्रियायनमः॥ ॥ ॐ ॥ अथवपुरभिषेककुतास्तदंभोगिरिपुरिसकंतदेववर्णयितुमारभते॥ आया
सादिति॥ अलघुतरस्तनैः पृथुतरकुचैरितिमांधहेतूक्तिः स्तनद्भिर्भूषाभिः श्रमश्वासैर्वाशब्दायमानैः स्तनशब्दइति
धातोर्लटः शत्रादेशः अविकचलोचनारविंदैः श्रमनिमीलितेक्षिपद्मैः आयासात्वनविहारखेदात् कांतानांश्री

श्रीरामः ॥१॥ ॥आयासादलघुतरस्तनैस्तनद्भिः कांतानामविकचलोचनारविंदैः॥
॥अभ्यंगः कथमपियोषितांसमूहैस्तैरुर्वीनिमितचलत्सदं प्रचेले॥ ॥१॥ श्रीकृष्णः

तानांयोषितांतैः समूहैः कर्तृभिः उर्व्यां निमितानि निक्षिप्तानि डुमिञ् प्रक्षेपणे इति धातोः कर्मणि क्तः तथैवचलंतिप-
दानियस्मिन्कर्मणि तत्पथा उत्क्षेपणात् त्वया भुवि बलात्कृष्यमाणचैरणमितिसर्थः अभ्यंगः अंगः प्रतिकथमपिप्रचेले चलितं
भावेलिट्॥ स्वभावोक्तिरलंकारः स्वभावोक्तिरसौ चारुयथावद्वस्तुवर्णनमिति लक्षणात्॥ अस्मिन्सर्गे प्रहर्षिणी वृत्तं म्नौ ज्रौ ग
॥१॥ स्त्रिदशयतिः प्रहर्षणीयं॥ १॥ ॥१॥

यांतीनामिति॥ समेपंक्तिशः यांतीनां आधीनघोनुमितिवैकल्पिको नुमागमः असितभ्रुवां स्त्रीणां अंसानां स्कंधा-
नां नतत्वान्नम्रत्वाद्धेतोः नितांतं महति अंतरे अवकाशे सत्यपि विपुलतयाहेतुना मिथः संसक्तैः अन्योन्यलग्नै-
र्नितंबैः ईहद्विस्तृतमपि तद्वर्त्म संबाध्यत इति संबाधं संकटं नातु संबाधसंकटेत्यमरः॥ घञ्तस्याविशेष्यलिंगत्वं॥

॥२॥ ॥यांतीनां सममसितभ्रुवांनतत्वादंसानां महति नितांतमंतरेऽपि॥
॥संसक्तैर्विपुलतया मिथो नितंबैः संबाधं बृहदपि तद्बभूव वर्त्म॥ ॥२॥

संबाधमनुवर्त्ततइति भाष्यकारप्रयोगादिष्यते। बभूव। नतांसत्वनितंबवैपुल्योक्त्या सौंदर्यातिशय उक्तः॥
संबाधो धे संबाधो स्येरतिशयोक्तिः॥ २ ॥ श्रीमद्धनुमत्सेव्यदाशरथिरामात्मकविग्रहायनमः॥
श्रीमद्भीमसेनेनाराध्यतयादयकृष्णस्वरूपायनमः॥ ॥ श्रीवेदव्यासायनमः॥ ॥ ॐ ॥

माघ.८

टी० ८

नीरंध्रेरिति॥नीरंध्रैः सांद्रैः द्रुमैः शिशिरां भुवं व्रजंतीर्गच्छंतीस्ताः स्त्रीरतुहिनरश्मिरप्यंशुः क्षणं मनिलेनाकुलीकृ:
तानां शाखानामंतरालैः नीरंध्रचोपि मुकुरनिश्चालनकजनितैरवकाशैर्मुहुः कौतुकात् औत्सुक्याद्दिवसांशं

श्रीरामः

॥नीरंध्रद्रुमशिशिरां भुवं व्रजंतीः साशंकं मुहुरविकौतुकात्करैस्ताः॥
पस्पर्शक्षणमनिलाकुलीकृतानां शाखानामतुहिनरश्मि
रंतरालैः॥३॥

श्रीकृष्णः

कं परदारत्वात्सभयमिवेत्यर्थः। करैः पस्पर्श स्पृष्टवान् चलनीकरणहेतुकस्य तपनकरस्पर्शस्योत्सुक्यहेतुकः
॥२॥ त्वोत्प्रेक्षणाद्गुणहेतूत्प्रेक्षा॥ ॥ ३ ॥आदित्यसंस्कृतारिशिप्रियायनमः॥ श्रीवेदव्यासायनमः॥ ॥२॥

84/4 ✓ 84/4 84/4

॥ श्री अष्टमसर्गमाघप्रारंभः ॥

माघ ८

श्रीः

स्वामति॥ रागा लेनो उपरि प्रियाया मूर्ध्नि स्वं स्वकीयं उत्तरीयं वितन्वन् नाविस्तारयता कांतेन प्रियेण प्र
तिपदं पदे पदे वारित आतपो यस्याः ऽपरस्याः कस्याश्चिदंगनायाः सच्छत्रात् अपर विलासिनी
समूहात् सकाशात् पंचमी विभक्तेरिति पंचमी अधिकतरा छाया अनातपः कांतिश्च न दाऽऽसी

श्रीराम ॥ स्वं रागादुपरि वितन्वतोत्तरीयं कांतेन प्रतिपदवारितातपायाः॥
॥ सच्छत्रादपरविलासिनीसमूहाच्छायासीदधिकतरा न दापरस्याः॥ ५॥ श्रीकृष्ण

तु छत्रच्छायातोपि कांतस्य वत्सलस्य धृतोत्तरीयच्छायेवानन्यसाधारणा ज्यायसी मुखकांतिरपि
कांतस्याभूयसीति च भावः। छाया चानातपे कांत इत्यमरः। एतेन सच्छत्रादच्छत्रस्याधिकत
॥३॥ रच्छायेति विरोधोपि निरस्त इति विरोधाभासोऽलंकारः॥ ५॥ श्रीवेदव्यासाय नमः॥ ॥३॥

संस्पर्शेति॥ करतले लग्नो वल्लभो यस्यास्तस्याः स्वहस्तेन न ध्वस्तं गृहीत्वा गच्छंत्याः इत्यर्थः। अतएव
रनीविजाक्ष्याः सर्वांगे संस्पर्शप्रभवेन प्रियांसंगसंभवेन सुखेनोपचीयमाने सति अत एव गाढतं

॥६॥ ॥ संस्पर्शप्रभवसुखोपचीयमाने सर्वांगे करतललग्नवल्लभायाः॥
॥ कौशेयं व्रजदपि गाढतामजस्रं सस्रंसे विगलितनीविनीजाक्ष्याः॥ ॥६॥

दृढत्वं व्रजदपि विगलितनीवि सुखपारवश्याद्विश्लिष्टग्रंथिकौशेयं दुकूलं अजस्रं ससंसे स्रस्तं
राषोद्भूषितरोमाचा॥ ॥६॥ श्रीमद्अस्मद्गुर्वंतर्गमिसीतापतये श्रीरामचंद्राय नमः॥ ६

माघ० ८ गच्छंतीरिति। हंस्योहंसांगना॥ अलसंमंदंगच्छंतीस्तास्तन्वी॥ स्त्री॥ अवेक्ष्यविस्मयिन्योगतिसौष्ठवादि अरी०
स्मयवत्योगतानिस्वियंलीलागमनानिनविदधिरेनचक्रुः॥ लज्जयेतिभावः॥ तथाहिअपरेणजितंऽ
स्वगुणंबुध्वावाबुध्वापीत्यर्थः॥ कएवकोवाअपत्रपः॥ सन्नुकामभाविष्कुर्वन् तत्प्रकाशयेदूनकऽ

श्रीराम ॥ गच्छंतीरलसमवेक्ष्यविस्मयिन्यस्तास्तन्वीर्नविदधिरेगतानिहंस्यः॥ श्रीकृष्ण
॥ बुध्वावाजितमपरेणकाममाविष्कुर्वीततस्वगुणमपत्रपःकएव॥ ७॥

क्वचिदप्यर्थः॥ इदुदुपधस्यचेतिविसर्जनीयस्यषत्वं अत्रतिरश्चांविवेकत्वातिशयोस्त्यागकरणनि
४ षेधस्तुसमर्थनार्थोयमर्थांतरंन्यासः॥ ७॥ श्रीवेदव्यासायनमः॥ श्रीकृष्णायनमः॥ ४

अथकस्याश्चित्स्त्रंतंध्येतातपत्रंचंद्रत्वेनोत्प्रेक्षते॥ एकस्याइति। वदनसरोजेनस्त्रीमुखपंकजेननिर्जितश्रीः॥ चंद्र
माः॥ एतेनवदनसरोजस्यचंद्रविजयात्सरोजांतरवैलक्षण्यंचंद्रस्यनिरूढत्वंचोक्तं॥ अतएवसेवायैतत्सेवा
र्थमागत्यतपनकरैः॥ कराल्लितायाः॥ नीपितायाः॥ पीडितायाः॥ इत्यर्थः॥ करालोभीषणोन्यवदितिविश्वः॥ ते

० ॥ एकस्यास्तपनकरैः॥ करालितायाबिभ्राणः॥ सपदिसितोष्णवारणत्वे॥ ०
० ॥ सेवायैवदनसरोजनिर्जितश्रीरागत्यप्रियमिवचंद्रमाश्चकार॥ ८॥

तसेवायकाशेशदर्शितः॥ एकस्याः॥ कस्याश्चिदंगनायाः॥ सपदिआतपएवसितोष्णवारणत्वंस्वयमेवऽ
भ्रातातपत्रंबिभ्राणः॥ सन्नुप्रियंचकारेवेतिक्रियास्वरूपोत्प्रेक्षापराजितः॥ कदाचित्सेवयाजेतुश्चित्त
मुपार्जयतीतिभावः॥ ॥ ८॥ श्रीअमरुद्रेंद्रादिवंदितायनमः॥ ७॥ श्रीवेंकटेशायनमः॥ ८

मुक्ताभिरिति स्त्रीलोकंस्त्रीजनः कर्त्तृसलिलरयेणास्तानुनाकुः शुक्तयोमुक्तास्फोटास्तालव्यपश्येः क्लो
ज्ञाः पुराइतियावत् मुक्तास्फोटास्त्रियां शुक्तिः पेशीकोशौ द्विहीनेंऽभिसमरः तान्भिर्मुक्ताभिः स्तृप्तानिः
मुक्ताभिर्मौक्तिकेः अथमौक्तिकंमुक्तेसमरः · रुतरचिरुतत्रोभेनदीनां सिकतामयंसैकतं

श्रीरामः

॥मुक्ताभिः सलिलरयास्तशुक्तिपेशी मुक्ताभिः रुतरचिसैकतंनदीनां ॥
॥स्त्रीलोकः परिकलयांचकारतुल्यंपर्यंकेविगलितहारचारभिस्थेः॥ ९

तोयोषितंतत्फलिनंसैकतंसिकतामयमिसमरः सिकताशर्करेभ्यांचेयण् विगतेः विशीर्णैर्हारैभ्यारुभिः
स्थेः पर्यंकेः शयनेः शयनंमंचपर्यंकेपल्यंकाः खट्वयाः समाइसमरः तुल्यंसदृशंपरिकलयांचकार।
मेने। उपमेयंपूर्णा॥९॥

आघ्रायेति॥भृंगैः कर्तृभिः श्रमजमध्वश्रमोत्थं अनिंद्यगंधस्यपद्मादिगंधस्यबंधुंसहचरंतद्वद्व्यमिसमर्थः।
अंगनानांनिश्वासश्वसनंनिश्वासमारुतंआसक्तमश्नतिषिद्धमाघ्राय अरण्येभवा आरण्याः सुमनसः पुष्पा
णिनैषिरेनैषुः ३षुइच्छायांकर्मणिलिट्। अनुचितोयमकांडेपरिचितपरित्यागस्तत्राह॥ विशेषंकामयतइति

॥आघ्रायश्रमजमनिंद्यगंधबंधुंनिश्वासश्वसनमसक्तमंगनानां॥ आरण्याः
॥सुमनसईषिरेनभृंगैरौचित्यसंगणयतिकोविशेषकामः॥ ॥१०॥श्री॥

विशेषकामः शीलिकामीभिक्षाचारिभ्योणः इतिणप्रत्ययः॥ कोऽप्यौचित्यंसंगणयतिनकोपीत्यर्थः॥ अर्थांतर
न्यासः॥ १०॥ श्रीरामरामरामेतिरमेरामेमनोरमे॥ सहस्रनामतत्तुल्यंश्रीरामनामवरानने॥ १०॥

आयांसामिति ।। निजयुवतीवनाद्यांयांआगतायांसत्यां सत्रांकंसभयंअपरशिखंडिनीं नारिणीबर्हिणांभरेण
न्यवरधतंधाद्यंतं मयूरंपुर ॥ आलोक्य कामिन्य ॥ प्रियेषु नार्जवं कौटिल्यं अरधु ॥ स्निग्धस्तवत्सह कुटिला ॥ पुरूषा

।। आपांत्यां निजयुवतीवनात्सत्रांकं बर्हिणांमपरां शिखंडिनीं भरेण ।। आलोक्यान्य
।। यदधतं पुरो मयूरं कामिन्य ॥ अरघुरनार्जवं प्रियेषु ।। ११ ।। श्रीरामाय नमः ।।

इति निश्चिक्युरित्यर्थः । दधातेर्लुङि गातिस्थेति सिचोलुक् आत इति सेर्जुसादेशः । अदंतरोरुपसर्गवद्वृ
त्तिर्वक्तव्येति अछब्दस्य धानोः प्राक्प्रयोगः ।। ।। १२ ।।

श्रीमद्भिरिति । श्रीमद्भिः शोभावद्भिः निबिडाः बृहंतो नितंबबिंबाः करिपश्चाद्भागा येषांते ॥ मा
धवस्येमामाधव्यस्तासां हरिवधूनां आरोधंत इति आरोहे ॥ करिपुरोभागे ॥ जघनैर्जितपुलि

।। श्रीमद्भिर्जितपुलिनानि माधवीनामारोहे निबिडबृहंनितंबबिंबैः ।।
।। पाषाणस्खलनविलोलमाशु नूनं वैलक्ष्यादधयुरवरोधनानि सिंधोः ।। ८ ।।

नानिजितसैकतानि सिंधोरवरोधनानिसमुद्रमाहिष्योनधइत्यर्थः । वैलक्ष्यात्पराजयकमनः ॥ सं
कोचाद्धेतोः पाषाणेषु स्खलनेनाभिघातेन विलोलं यथातथाआशुर्नूनं नदीनांस्वाभाविकत्वः ॥ यपु:
पाषाणस्खलिताश्रुगते वैलक्ष्यहेतुकत्वोत्प्रेक्षणाद्गुणहेतूत्प्रेक्षा ।। ८ ।। श्रीरामाश्री ।।

मुग्धायाइति।।दयिततमेननिःशंकंनिर्विचारंचुंबितायाःदृष्ट्यायास्तथापिस्मरललितेषुचुंबनाद्यनंतर
रूपेषुसीत्कारादिकामचेष्टितेषुमुग्धायामृदुयाश्चकवाक्याःतरुण्यःसमुचितंयोग्यंसीत्कारंस्मी
त्काररूपंउत्तरंउत्तररूपंस्वयंप्राणेशानभिविधूनहस्ताःसत्योविदधुः।तादात्म्यभावनयास्वयंद

।।मुग्धायाःस्मरललितेषुचक्रवाक्यानिःशंकंदयिततमेनचुंबितायाः।।
।।प्राणेशानभिविदधुर्विधूनहस्ताःसीत्कारंसमुचितमुत्तरंतरुण्यः।।१३।।

द्याख्यसीत्कारंचकुरितिसीत्कारसंबंधेसंबंधातिशयोक्त्यातत्तासामुग्धापकमासीदिस्यक्तम्।।१३ ८

उक्षिप्तेति।।अथानंतरंतामुक्षिप्तसंस्फुटितंसरोरुहंविचाकुशरविंदमेवार्घ्यंअर्घ्यद्रव्यंयस्मिन्नतथासस्नेहंविहगरवैः
उच्चैरालपंतीस्वागतादिवचनंव्याहरंतीयस्थितेसस्नेक्षा।फेनएवहासस्तेनसहितासफेनहासास्मितपूर्वाभि

।।उक्षिप्तस्फुटितसरोरुहार्घ्यमुच्चैःसस्नेहंविहगरवैरिवालपंती।।
।।नारीणांमथसरसीसफेनहासाप्रीत्येवव्यतनुतपाद्यमूर्मिहस्तैः।।१४

भाषणीस्वर्यः।सरसीपुष्करणीप्रीत्यानारीणांऊर्मिभिरेवहस्तैःपाद्यंपादोदकंपरंतुनिश्चयार्घ्यमर्घ्या
र्घ्यपाद्यंपादायवारिणीसमरः।पादार्घ्याभ्यांचेतियत्व्यतनुतेवेतिरूपकानुप्राणितोत्प्रेक्षाद्वययोःसं

कि॰तावेपुस्ता॥१४॥

निसायायारिति॥ क्षितिस्कंनविद्विषोनस्कद्विषोहरेर्मी॥ हिध्य४ करायेँ४ पाणिपल्लवे४ करणेरागेणरक्तवर्णेनइष्टयाच
श्रियंरोभांरमांचनिसाया४ सनानन्यानिजेयसते४ स्वावासात् अरविंदतोरविंदान्निरासिरेनिरस्यकु४

॥निसायानिजयसतेनिरासिरेयद्रागेणश्रियमरविंदत४करण्ये४॥
॥व्यक्तत्वंनियतमनेननिन्युरस्या४सापत्न्यंक्षितिस्कनविद्विषोमहिष्य४॥ १५

६

निश्वासयांचकुश्चेतिपतु उपसर्गादस्यत्यूहोवाविचनमितिविकल्पादात्मनेपदं॥ अनेननिरासेनोसा४
नियतं श्रियर्४सापत्न्यंत्वंब्राह्मणादित्वाष्यञ्॥ व्यक्तत्वंनिन्यु४ व्यक्तीचक्रुरित्यर्थ४ अत्रश्रीशब्देनरमाशोभ
योरभेदाध्यवसायेनश्रीनिरासस्यसापत्न्यव्यक्तीकरणार्थत्वो१त्रेक्षणाद्धेषप्रतिभोत्थापितातिशयो

[illegible]संकर४॥१५॥

आलापेरिति॥ माधवीनांहरिवधूनां आलापे४ कर्त्तृभिर्माधुर्याद्धेतो४ तुलितरवाणिनिरस्ततरूनानिअ
मलपतत्रिणांहंसानांकुलानि उपलावल्लीषु अंतर्धौ अंतर्धानेउपययुरुप४ आङ्‌ कियाच्चविधिसमासे

॥आलापैस्तुलितरवाणिमाधवीनांमाधुर्याद्मलपतत्रिणांकुलानि॥
॥अंतर्धामुपययुरुत्पलावलीषुप्रादुष्यात्कश्चजितन४पुर४परेण॥ १२॥

धूपसर्गसंज्ञावक्तव्येतिअंत४शब्दस्योपसर्गत्वात्॥ आतश्चोपसर्गइत्यङ्प्रत्यय४॥ युक्तंचैतदित्याह
तथाहिपरेणजनत४कश्चस्वेस्वेशब्देवाक्यालंकारे॥ पुरोजेतुरग्रेप्रादुष्यात्प्रादुर्भवेत्॥ उपसर्गप्रादुर्भ्यो
मस्तिर्यच्परइतिषत्वं॥ अर्थांतरन्यास४॥१२

ताइति ।। ता४कामिन्य४कामिन४कामुकस्यमनइवत त्तल्लं पूर्वं प्रथमं सचकितंसभयंयथातथागाधमुत्तानमागमय्यागमे
नज्ञात्वापुर४प्रविश्यपुरस्थमुखेनगाधमेतावदितिपरामृश्येत्यर्थ४ ।अन्यत्रदूतीमुखेनज्ञात्वे[illegible]त्यर्थ४ ।अथोनंतरंमृदुमं

।।ता४पूर्वंसचकितमागमय्यगाधंकृत्वाथोमृदुपदमंतराविशंत्य४।।कामि
।।न्योमनइवकामिन४भ्रमागेरंगैस्तज्जलमनुरंजयांबभूवु४।।२७।।

दं

दंपदं कृत्वापार्श्वन्यस्य अन्यत्रतुस्वयंसंभाषणादिकंकृत्वेत्यर्थ४। अंतरभ्यंतरमाविशंत४प्रविष्टा४सत्य४अन्यत्ररा
हस्यकर्मणिप्रवृत्ता इत्यर्थ४। सरागै४सांगरागै४सानुरागैश्चांगैगात्रैरनुरंजयांबभूवुस्तद्वर्णीकृतंचक्रु४ अ
न्यत्रतु अनुरक्तंचक्रुरित्यर्थ४ श्लेषसंकीर्णेयमुपमा ।। २७ ।।८

१

संक्षोभमिति ।। महेभकुंभश्रीभाजा तत्सदृशश्रीभाजेत्यर्थ४। अतएवासंभवद्धस्तसंबंधापाद्विदर्शनालंकार४
कुचयुगलेनोल्लसितेनेतिभाव४। पयसिमुहु४संक्षोभंनीयमानेप्राप्यमाणेसतिरथांगनाम्नोर्युगंचक्रवा

।। संक्षोभंपयसिमुहुर्महेभकुंभश्रीभाजाकुचयुगलेननीयमाने ।।
।। विश्लेषंयुगमग[illegible]द्रथांगनाम्नोरुद्वृत्त४कइवसुखावहः४परेषां ।।२८।।
गम

कयुगलं विश्लेषमगमत् वियोगासहमयीतिभाव४। तथाहि उद्वृत्तोउन्नतोवृत्तश्च उन्नतंवृत्तंवर्तनंयस्येति
तिवा अन्यत्र उद्धतवृत्त४ उन्मार्गवर्तीति यावत् ।कइव कोवा परेषांसुखावह४ सुखकर४ नकोपीत्य
र्थ४ अयंचश्लेषमूलातिशयोक्तिजीवितोर्थांतरन्यास४।। २८ ।।

मा०
॥१॥

आसीनमिति ॥ सीतं न सहतीति सीतालुः सीतमाः सीतोष्णाभ्यां तन्न सहत इत्यालुचु वक्तव्यः ॥ अतएव सरसि अवतरितुं प्रवेष्टु
मनिच्छुरनभिलाषुका अतएव तटभुवि आसीना उपविष्टा ॥ आसेः कर्तरि शानच् ईदासः रतौकारः रंभेव ऊरू कदलीस्तंभाविव

॥ आसीना तटभुवि सस्मितेन भर्त्रा रंभोरूरवतरितुं सरस्यनिच्छुः ॥ धुन्वाना
करयुगमीक्षितुं विलासान् सीतालुः सलिलगतेन सिच्यते स्म ॥ १७ ॥

वद्रूरू यस्याः सा रंभोरूः स्त्री ॥ ऊरूत्तरपदादौपम्ये इत्यूङ्प्रत्ययः ॥ सलिलगतेन स्वयं सलिलप्रविष्टेन सस्मितेन भर्त्रा
विलासानीक्षितुं करयुगं धुन्वाना कंपयंती धुनोतेः कर्तरि शानच् सिच्यते स्म सिक्ता ॥ १७ ॥ ८०

१०

आस्कंदमिति ॥ भीमस्य प्रवेशभीरुयोषितः प्रियकरे धार्यमाणहस्ता ॥ प्रियकरावलंबहस्ता सत्या याव
ल्लघ्वमपि नास्कंदनं न प्रविशनं तावत्संक्रांतप्रतिमं बिंबं तया तदंबुकर्तृ औत्सुक्यादुत्कंठया त्वरितम

॥ आस्कंदनं कथमपि योषितो न यावद्भीरुस्य प्रियकरधार्यमाणहस्ता ॥ ॥श्री॥
॥ औत्सुक्यात्त्वरितमभूत्तदंबु तावत्संक्रांतप्रतिमतया दधाविवांतः ॥ १८ ॥

भूः अंतर्दधाविवांतः प्रवेशायदिय यर्थः ॥ प्रतिबिंबसंक्रमणादंतर्धानोत्प्रेक्षणात् क्रियासंनिमि
त्ता क्रियास्वरूपोत्प्रेक्षा ॥ ८० १८ ॥

तिष्ठंतमिति ।। स्फ ननु ४ स्फ भांगी अंस ४ प्रमाणमस्येत्यंसमात्रं सत्प्रमाणे प्रमाणे द्वयसज्जित्यादिना मात्रच् प्रत्यय ४
पयसि तिष्ठंतं पुमांसं तत्स्य ४ आत्मनोपि सांस ४ प्रमाणमस्य तद्दघ्नं प्रमाणार्थे दघ्नच् प्रत्यय ४ । अवयती जानंऽ

तिष्ठंतं पयसि पुमांसमंसमात्रे तद्दघ्नं तदवयती किलात्मनोपि ।।
अन्ये तु स्फ ननु भीरियेषमोग्ध्यादाश्लेषि द्रुतममुना निमज्जतीति ।।२१।।

ती किल तथा संभावयतीत्यर्थ ४ । वा तौ संभावयो ४ किले स्मरः ४ । अवपूर्वादिण ४ गतौ शतरि णीयणिति यण् उगितश्चे
तिङीपू किलशब्दस्यालीकार्थत्वोज्जु मौग्ध्यविरोध ४ । अत एव मौग्ध्यादविवेकादभी ४ निर्भेः कासती अ
न्ये तु पुमांसं अभिगंतुमियेष इच्छति स्म । अमुना पुंसा निमज्जतीति द्रुतमाश्लेषि । आश्लिष्टा ।।२१।। ५ ११

आनाभेरिति ।। नतभ्रुवास्त्रिया सरसि आनाभे नाभिपर्यंतं आङ्मर्यादाभिविध्योरिति विकल्पात् समास ४ अवगाढे
प्रविष्टे सति गाहे ४ कर्मणि क्त ४ । अथ पयसश्चापल्यात् चलत्वाद्धेतोः लक्षणादित्वात् अभ्यन्तुतरंगैरेव हस्तैः ४ उद्घ्रायोच्चास्तीऽ तरंगहस्तैः ४
ति उद्घ्रायि उन्नतिमत् स्तनयुगमध्यरोहि अधिरूढं भेकस्फकपादप्रसारणन्यायादिति भाव ४ । रोहते ४ कर्मणि लु

आनाभे ४ सरसि नतभ्रुवावगाढे चापल्यादथ पयसस्तरंगहस्तैः ४ ।।
उद्घ्रायिस्तनयुगमध्यरोहि लब्धस्पर्शानां भवति कुतोथवाव्यवस्था ।।२२।।

ङ् अथवा तथा हीत्यर्थ ४ । लब्धस्पर्शानां लब्धप्रवेशानामित्यर्थ ४ । कुतः ४ कुत्रसार्वविभक्तिकस्तसि ४ । व्यव
स्था मर्यादा भवति न कुत्रापीत्यर्थ ४ । प्रायेण सर्वेष्वसंभव भुजचारिण एवेत्यर्थ ४ । अत्र चापल्यादिति हेतु
योरपिलोभ्ययोरभेदाध्यवसायातिशयो अन्यातरंगहस्तैरिति रूपकेण च पयसि कामित्वप्रतीतेः ४
समासोक्तिः ४ । तदुपजीवी चायमर्थान्तरन्यास इति संकरः ४ ।। २२ ।। ६७ ६७६

किंतु

कांतानामिति ।। लोलोर्मौ चंचलोर्मिणि तृतीयादिषु इति वैकल्पिकः पुंवद्भावः । पयसि महोत्पलं अरविंदं क
र्तृ अरविंदं महोत्पलमित्यमरः । कांतानां मुखरुचाहमेकमेव नापास्तं । नासामक्ष्णोः शोभाभिः कुवल
यमप्यपास्तमिति संहर्षात् संतोषाद्धेतोः अह्निविरुतैर्गायत्तु । अह्निविरुतरूपं गानं कुर्वदिति रूपकं ।

कांतानां कुवलयमप्यपास्तमक्ष्णोः शोभाभिर्न मुखरुचाहमेकमेव ।।
संहर्षादह्निविरुतैरितीव गायल्लोलोर्मौ पयसि महोत्पलं ननर्त ।। २३ ।।

इत्थंभूतलक्षणे इति तृतीया । ननर्त । नटः रवं पंचभिः सहेति न्यायात् । नृत्यति स्मेव । अत्रोर्मिचलनहे
तुकं महोत्पलचलनं सालिलानाद्हर्षहेतुकसमाननृत्यत्वोत्प्रेक्षणात् क्रियानिमित्ता क्रियास्वरूपोत्प्रे
क्षा वाच्या २३ ।। १२

नेति ।। अमुना समं अनेन भर्त्रा सह सरोवगाढुं अवगाहितुं स्वरतिसूर्यादिना विकल्पान्नेडागमः । नेष्यंती लज्जया नि
घ्नंती नमूर्षस्य न शब्दस्य रूपेति समासः । असमासो वा अथ सखीभिः प्रतिजलं जलं प्रति रोधस्तः रोधतः

नेष्यंती सममभुना सरोवगाढुं रोधस्तः प्रतिजलमीरिता सखीभिः ।। आ
श्लिक्षद्भयचकितक्षणं नवोढा वोढारं विपदि न दूषितातिभूमिः ।। २० ।।

पंचम्यास्तसिल् । ईरिता नुन्ना नवोढा भयेन चकिते क्षणं संभ्रांतदृष्टिर्यथा तथा वोढारं भर्तारं आश्लिषत् । आ
लिंगितवती । श्लिष आलिंगन इति धातोर्लुङि च्लेः क्सः । न च धार्ष्ट्यदोषापत्तिरित्याह । विपदि अतिक्रांता
भूमिरतिभूमिः मर्यादा न दूषिता । आपत्काले नास्ति मर्यादेति न्यायादिति भावः । अर्थांतरन्यासः ।। २० ।।

आकृष्टेति। अथानंतरं आक्षेः प्रतनवोन पुंष्येव लताये स्तैस्तरङ्गैः प्लुवमानैः प्रसृता आयता विलोला
श्च लाः बहव पक्षा गरुतो यषां तैरिति गिरि धर्मस्य तद्वयवे षूपचारः। उरसि महद्भिर्योधाणां स्त्रीणां उरोजै
रेव गंडशैलैर्गिरिच्युतैस्तस्य सर एव महार्णवस्तस्य तदन्तः अक्षोभि क्षुभितं। क्षुभ्यतेर्ण्यन्ताद्बुक्षुभ्नातेः कर्म
णि लुङ्। समस्त वस्तु विपर्यासा वयव रूपकं॥२५॥ गांभीर्यमिति। गांभीर्यमगाधत्वं अविकारचित्तत्वं च दधद

श्री आलक्ष्यप्रतनुवपुर्लतैस्तरङ्गैस्तस्यान्तस्थसरोमहार्णवस्य। अक्षोभि प्रसृतविलोलबाहुपक्षैर्यो रामः
धाणामुरसि रजगंडशैलैः॥२५॥ गांभीर्यं दधदपि रंतु मंगनानां प्रक्षोभं जघनविघट्टनेन नीतः॥

पि गंभीरः सन्नपि रंतुं विहर्तुं संगंतुं चांगनानां जघनविघट्टनेन जघनसंघर्षणेन प्रक्षोभं चलनं चित्तविकारं च नी
तः अत एव विकसितं वारिजमाननमिवारिजमिवोच्चाननं यस्य सः असौ अंभांसि धीयंतेस्मिन्नित्यंभोधिः
१३ जलाशयः कश्चित्पुमांश्च तच्चु ल्योगम्यः त कर्मण्यधिकरणे चेति किप्रत्ययः। सपदि मर्यादां सीमा मोचं १३

नीच विलंघयां बभूव लंघितवान् धीरोपि स्त्रीसन्निकर्षाद्विक्रियत इति भावः। अत्र गांभीर्यादिप्रकृतांभोधिविशे
षणमात्रसाम्यादप्रकृतविशेष्य पुरुषविशेषप्रतीतेः समासोक्तिः। सा च प्रतीयमाननिदाघ्यवसायमूलातिशयो
क्यनुप्राणितेति संकरः॥२६॥ आदातुमिति। सरसि वितताः प्रसृताश्च चलंत्यश्च शिखा अग्राण्येवांगु
ल्यो यस्य सः न धृतश्चेति किप्। लक्ष्मीवान्नूतोभावान् मान्तुपधायाश्चेति मतुपो मकारस्य वत्वं कस्याश्चिल्लो

अंभोधिर्विकसितवारिजाननोसौ मर्यादां सपदि विलंघयां बभूव॥२६॥ आदातुं दयितमिवावगाढ
मारादुन्मज्जनातविभिरभिप्रसार्यमाणः। कस्याश्चिद्विततचलच्छिखांगुलीको लक्ष्मीवानुरसि रराजके ग्राहस्तः॥ २७

शहस्तः केशपाशः पाशः पक्षश्च हस्तश्च कलापार्थाः कचात्सरस्यमरः। हस्तादिकश्च ध्वन्यते आरात्
समीपे अवगाढं अंतर्मग्नं दयितमादातुं गृहीतुं मिव उन्मज्जनात जिराभिः प्रसार्यमाणोभिनोद्व्यापार्यमा
णः सन् रराज। अत्रादातुमिव प्रसार्यमाण इति प्रसारणस्यादानार्थत्वोत्प्रेक्षणादियं क्रियानिमित्तक्रि
याफलोत्प्रेक्षा सा च चलच्छिखांगुलीक इति रूपकानुप्राणिता हस्त इति श्लेषमूलया चाच्यस्य

माघा० २८

कलाप्यस्य प्रतीयमानालंकारद्वैदेऽ भेदरूपातिशयोक्त्यानिर्यूढेतिसंकरः ॥२७॥ उन्निद्रेति ॥ उन्निद्रं प्रियकम॰
सनकुसुमं । सर्जकासनबंधूकपुष्पप्रियकजीवकाः इत्यमरः । तादृशं यमनोरमं कनकगौरमित्यर्थः । रमण्याः

उन्निद्रप्रियकमनोरमंरमण्याः संरेजे सरसि वपुः प्रकाशमेव ॥
युक्तानां विमलतया तिरस्क्रियायै नाक्रामन्नपिहि भवत्यलं जलौघः ॥२८॥

१४ वपुः सरसि प्रकाशमेव जलमग्नमपि येमच्चाहस्यमेव संरेजे ॥ तथाहि । जलौघो जलपूरो जडसंघो
मूढजनश्च उभयोरभेदः तु आक्रामन्नावृण्वन्नपि अन्यत्राधिक्षिपन्नपि विमलतया वैमल्येन युक्ता
नां मुग्धानां तिरस्क्रियायै तिरोधानाय परिभवाय च अलं समर्थो न भवति हि श्लेषमूलया भेदे भेदरूपाति

शो मत्स्यासहचरी

त्रस्यंतीति । चलाः शफर्यः पातुकमत्स्याः प्रोष्ठी तु शफरी द्वयोरित्यमरः । ताभिर्विघट्टितौ विक्षोभितौ ऊरू यस्याः सा अत
एव त्रस्यंती बिभ्यती वधूः स्त्रैणेति वैकल्पिके ङ्यानिशालरिङापृ । वामौ सुन्दरौ ऊरू यस्याः सा वामोरूः स्त्री संहितश
फलक्षणात्सूङ् प्रत्ययः । विभ्रमस्य विलासस्य अतिशयमाप । तथाहि । रमण्यः हेतोर्विनापि स्त्रियो विनेत्यसा

त्रस्यंती चलशफरीविघट्टितोरूर्वामोरूरतिशयमापविभ्रमस्य ॥ क्षुभ्यं
ति प्रसभमहो विनापि हेतोर्लीलाभिः किमु सति कारणे रमण्यः ॥२९॥

दिनाधिकल्या पंचमी । लीलाभिर्विलासैः प्रसभं प्रकामं क्षुभ्यंति स्म । अहह निष्कारणक्षोभो नाश्चर्यमित्यर्थः ।
कारणे सति किमु वक्तव्यं अत्र प्रकृतनिष्कारणक्षोभकथनात्सकारणक्षोभस्य कैमुतिकन्यायेनलब्धेर्व
र्णनादर्थापत्तिरलंकारः । दंडापूपिकया अर्थान्तरस्यापतनमर्थापत्तिरितिसूत्रं ॥२९॥ ५८ ॥ ५८

अथ जलक्रीडासंरंभमाह। शृंगाणीति। द्रुतेन तप्तेन निषक्तेन कनकेनोज्ज्वलानि लिप्तानीत्यर्थः। शृंगाणि क्रीडांबु
यंत्राणि शृंगं प्रभुत्वे शिखरे चिह्ने क्रीडांबुयंत्रके इति विश्वः। गंधाश्चंदनकुंकुमादिगंधद्रव्याणि अथ पुंसि ब
हुत्वं च गंधवस्तुसौरभे भूस्यगंधके गर्वलेशयोः। स एव द्रव्यवचनो बहुत्वे पुंसि च स्मृत इत्यभिधानात्। पृथुविशा

शृंगाणि द्रुतकनकोज्ज्वलानि गंधाः कौसुंभं पृथुकुचकुंभसंगि वासः।।
मार्द्वीकं प्रियतमसंनिधानमासन्नारीणामिति जलकेलिसाधनानि ।।३०।।

लं कुचकुंभसंगि कुचावरणं कुसुंभेन रक्तं कौसुंभं तेन रक्तं रागादित्यण् वासो वस्त्रं मृद्वीकाया विकारो मार्द्वीकं द्राक्षाम
धु मृद्वीका गोस्तनी द्राक्षेत्यमरः। प्रियतमसंनिधानं सर्वसाफल्यकारणमिति भावः। इत्येतानि नारीणां जलकेलिसाध
१५ नानि जलक्रीडोपाया आसन् उद्दीपकसंपत्तिरुक्ता। अत्र शृंगादीनां केलिसाधनत्वरूपतुल्यधर्मयोगात्तुल्ययोगिता।

...तुल्ययोगिता ।।३०।।

उत्तुंगादिति।। अनिलेन वेगानिलेन चलांशुकाश्चलद्दुकूलाः अंगनाः उत्तुंगात्तटांताद्रूपदर्शिनां भयोत्प्रेक्षिणां अन्य
थाशंकिनामित्यर्थः। प्रियाणां चेतोभिः सह तेषां तत्रैवावधानादिति भावः। गुरुभिर्गुर्वीभिः योनौ गुणवचनादिति
विकल्पादनीकारः। श्रोणीभिर्हेतुनाकूर्णं मंदं उत्तरंत्यः सत्यः तोयेषु द्रुततरं निपेतुः। गुरुत्वस्य पतनहेतुत्वादुत्त

उत्तुंगादनिलचलांशुकास्तटांताच्चेतोभिः सह भयदर्शिनां प्रियाणां।।श्रो
णीभिर्गुरुभिरतूर्णमुत्तरंत्यस्तोयेषु द्रुततरमंगना निपेतुः।।३१।।

(सहभावोक्तेः

नविरोधाच्छीघ्रपातो मंदोत्तरणं चेति भावः। अत्र प्रियचेतःपातांगनापातयोः कार्यकारणयोः सहभाविनोः
कार्यकारणपौर्वापर्यविध्वंसनरूपातिशयोक्त्युपजीवनी सहोक्तिरलंकारः। सहार्थेनान्वयो यत्र भवेदति
शयोक्तितः। कल्पितौपम्यपर्यवसाना सहोक्तिरिष्यत इति लक्षणात्। चेतोवत्सेतुरित्यौपम्यकल्पनया का

...सहोक्ति...

...।।३१।।

माघ०	उ०गृ०

मुग्धत्वादिति ।। मुग्धत्वान्मूढत्वाद्विदिता: कैतवप्रयोगा: सुखसेचनादिकपटाचरणानि याभिस्ता अतएव सपदि पराजयं गच्छंत्यस्तास्तरुण्य: कांता: सहाभिसरणं स्वयमभिगमनं ग्लह: पणो यस्यास्तां पणोक्षेषु ग्लहो इत्यमर: ।। अक्षेषु ग्लह: निग्रहे स्याक्षपणो ग्लहनिपात: । अग्रपस्त्वग्रह गृहे निभ्यिगमभ्यविपवसिस्थ इति केचित् ।। अन्ये तु ग्लहं प्रत्यन्तरमंगीकृत्य प्रसयस्यैव निपातो घञ् अपवाद इत्याहु: । करपुष्करै: करकमलै: ईरितै: अंबुभि: व्यात्युक्षी व्यति

+ध+

श्री	रामा

मुग्धत्वादविदितकैतवप्रयोगा गच्छंत्य: सपदि पराजयं तरुण्य: ।।
नाथ: कांतै: सह करपुष्करेरितांबुव्यात्युक्षीमभिसरणग्लहामदीव्यन् ।। ३२ ।।

हारेणोक्षणं परस्परमभ्युक्षणमित्यर्थ: । कर्मव्यतिहारे णच् स्त्रियामिति णच् प्रत्यय: । णच: स्त्रियामञिति स्वार्थे अञ् । टिड्ढाणञिति ङीप् तां व्यात्युक्षीं अदीव्यन् तया अक्रीडन्नित्यर्थ: । दिव: कर्म चेति विकल्पात् कर्मत्वं । अत्राविदितकैतवप्रयोगस्य विशेषणगत्या पराजयहेतुत्वात् पदार्थहेतुकं काव्यलिंगमलंकार: ।। ३२ ।। श्रीरामाय नम:

१६	१६

किमिति ।। सरसि आरात् दूरादेतत्सरोजमेव निर्जितावत्सरोजं किं आहोस्वित् उत युवत्या: सुखमवभासते इति क्षणं शय्य संदिश्य ज्ञात्वा उक्तवीप्साभयादिक: इति संदेह: । कश्चित् विलासी बकसहवासिनां बकसहचारिणां पद्मानामित्यर्थ: । विलासम् अन्येनाधीतं तनोर्थं इत्यर्थ: । निर्दिश: परोक्षैरप्रसक्तैरननुभूतचरैरपि धमानैरिति यावत् बिब्बोकैर्विलासैरित्यर्थ: ।।

किं तावत्सरसि सरोजमेतदारादाहोस्विन्मुखमवभासते युवत्या: ।।
संशय्य क्षणमिति निश्चिकाय कश्चिद्बिब्बोकैर्बकसहवासिनां परोक्षै: ।। २९ ।।

यद्यपि बिब्बोकोनादरक्रियेत्युक्तं तथापि विशेषवाचिना सामान्यलक्षणे न दोष: । निश्चिकाय विशेषदर्शनान्मुखमेवेति निश्चितवानित्यर्थ: । संदेहालंकारोयं । विषयो विषयी यत्र सादृश्यात्कविसंमतात् । संदेहगोचर: स्यात्तु संदेहालंकृतिर्मता । तस्य सातत्यक्षणात् तु रोप्यंते तेनि । श्चयो चे निश्चयांत: ।। २९ ।। श्रीरामो ।।

सिंचंत्याऽइति।।मनसिजदुःखेनस्मरपीडयादुर्बलायाः अत्राकायाः अतएवकथमपिबाहुमुन्नमय्यउद्धृत्यप्रे
यांसंप्रियतमंप्रियस्खिरेत्यादिनाभर्तॄणाः।सिंचंत्याःस्नपयंत्याःअंगनायाःकराग्रात्सौवर्णीहिरण्मयंवल
यंकंकणंकंकणंवलयोस्त्रियामितिसमरः।लवणेवलावण्यंचतुर्वर्णादित्वात्स्वार्थेष्यञ्।लवणोरसरसोऽभिमे

सिंचंत्याःकथमपिबाहुमुन्नमय्यप्रेयांसंमनसिजदुःखदुर्बलायाः।।
सौवर्णंवलयमपागलत्कराग्राल्लावण्यप्लवमियदंतुशेषमंगनायाः।।३४।।

देषुलवणात्वियषीतिविष्यञ्।यद्वामुक्ताफलेषुच्छायायास्तरलत्वमिवांतरा।।प्रतिभातियदंगेषुतल्लावण्यमि
होच्यते।तस्यप्लवःसंपत्तस्याःशेषमितिरिक्तंशरीरसंमितानस्थूलमितियावत्।शेषःसंकर्षणेनंतेउपयु
१८ क्तेतरेष्वपिदितिविष्यः।तद्धियापागलत्।अपतत्।शेषमिगुणनिमित्ताजातिस्वरूपोत्प्रेक्षा।।३४।।श्री।। १८

सिंचंतीति।।कंदर्पप्रवणमनाःस्मरव्यग्रचित्ताः।नतवदृशंनिधायपूर्णेवदृष्टिंरूचास्निह्यंतीदृष्टिविशेषेणस्ने
हंप्रकाशयंतीत्यर्थः।अपरास्त्रीसख्याःसिसिक्षासेक्तुमिच्छातस्याःलक्ष्येणव्याजेनवक्षांजलिरेवनिष्ठंतीम

स्निह्यंतीदृशमपरानिधायपूर्णंसूतेनप्रणयरसेनवारिणेव।।
कंदर्पप्रवणमनाःसखीसिसिक्षालक्ष्येणप्रतियुवमंजलिंचकार।।३५।।

नुःसिंचंतीतिघोतनायसिसिक्षेतिइच्छासनःअयोगःप्रतियुवंयुवानंप्रतिअनभ्येसव्ययीभावसमासांतःभूतेन
भृतेनेतामणयरसेनेवेत्युत्प्रेक्षा।पाठादर्थस्यबलीयस्त्वात्स्थितत्वस्यव्यवहितान्वयः।वारिणापूर्णमंजलिंचकार

सिंचंत्याऽवि।। मनसिजदुःखेन स्मरपीडया दुर्बलायाः अंगनायाः अतएव कथमपि बाहुमुन्नमय्य उद्धृत्य प्रे
यांसं प्रियतमं प्रियस्खिरेत्यादिना प्रदेशः। सिंचंत्याः स्नपयंत्याः अंगनायाः करात्रात् सौवर्णी हिरण्मयं वल
यं कंकणं कंकणवलयो स्त्रियां मि समरः। लवणे वलावण्यं चतुर्वर्णादित्वात् स्वार्थे ष्यञ्। लवणो रससारो ऽभिमे

सिंचंत्याः कथमपि बाहुमुन्नमय्य प्रेयांसं मनसिजदुःखदुर्बलायाः।।
सौवर्णं वलयमपागलत्कराग्रात् लावण्यश्रियइवशेषमंगनायाः।। ३४।।

दे पुलवणा त्रिषीति विश्वः। यस्मात् मुक्ताफलेषु छायायास्तरलत्वमिवांतरा।। प्रतिभाति यदंगेषु तल्लावण्यमि
होच्यते। तस्य श्रीः संपत्तस्याः शेषमतिरिक्तं शरीरसंमितात् शरीरमात्रमितियावत्। शेषः संकर्षणेऽनंते उपयु
क्तेतरेऽन्यवदिति विश्वः। तदिव अपागलत् अपतत्। शेषमिति गुणनिमित्ता जातिस्वरूपोत्प्रेक्षा।। ३४।। श्री।।

स्निह्यंतीति।। कंदर्पप्रवणमनाः स्मरवशचित्ता। अनरवबद्धशं निधाय पूर्णेव हृदिस्थं रूपालिंगंती हृदि विशेषेण स्ने
हं प्रकाशयंतीत्यर्थः। अपरास्त्री सख्यां मिसिसिक्षासेलमिषात् तस्याः लक्ष्येण व्याजेन बद्धांजलिरेव तिष्ठंती म

स्निह्यंती हृदि शमपराऽनिधाय पूर्णं मूर्तेन प्रणयरसेन वारिणेव।।
कंदर्पप्रवणमनाः सखी सिसिक्षालक्ष्येण प्रतियुवमंजलिं चकार।। ३५।।

नुः सिंचंतीति द्योतनाय सिसिक्षेति इच्छा सनः प्रयोगः प्रतियुवं युवानं प्रति अनभ्येस अव्ययीभावसमासांतः मूर्तेन
मूर्तेनमिता प्रणयरसेनेवेत्युत्प्रेक्षा। पाठादर्शस्य बलीयस्त्वाद्विशब्दस्य व्यवहितान्वयः। वारिणा पूर्णमंजलिं चकार

[illegible] ।।१८।।

मा०

आनंदमिति॥ आनंदं दधति प्रियसंभावनया हर्षं दधाने श्यामायाम ध्यमयौवनायाः स्त्रियः श्यामामध्ययौव
नस्थे स्कसछः। मुखे दयितेन तमेन कर्त्रा करोदकेनांजलिजलेन सिच्यमाने ईर्ष्ययाः असहमानायाः परोत्कर्षा

आनंदं दधति मुखे करोदकेन श्यामायाः दयिततमेन सिच्यमाने॥
ईर्ष्यया वदनमसिक्तमप्यनल्पस्वेदांभः स्नपितमजायतेतरस्याः॥ ३६॥

श्री

क्षमेर्ष्यास्यादिति लक्षणं इतरस्याः सपत्न्याः वदनमसिक्तमपि प्रियेणेति शेषः। अनल्पेन स्वेदांबुना स्नपितं
१८ सिक्तमजायत अभवत्। ईर्ष्याकोपकार्यत्वात्स्वेदादीनामिति भावः। असिक्तमपि सिक्तमिति विरोधः। तस्य स्वे १८

योग्यस्येति॥ त्रिनयनस्त्र्यंबकः स्फुलिंगादिषु चेति निषेधात्पूर्वपदात्संज्ञायामिति णत्वाभावः। तस्य लोचनानलार्चिषा निर्दग्धः
स्मरस्य याः पतिनाथः तासामाधिराज्यं आधिपत्यं तदेव लक्ष्मीः तस्याः योग्यस्यार्हस्य। त्रैलोक्यविजयस्थानेनाद्धस्येव

योग्यस्य त्रिनयनलोचनानलार्चिर्निर्दग्धः स्मरपतनाधिराज्यलक्ष्म्याः॥
कांतायाः करकलशोद्यतैः पयोभिर्वक्त्रेंदो रकृत महाभिषेकमेकः॥ ३७॥

स्थाप्यत्वादिति भावः। कांतायाः वक्त्रेंदोः स्मररसरवत्वादस्येति करावंजलिरेव कलशस्तेनोद्यतैरुत्क्षिप्तैः पयोभिः मह
हाभिषेकं कश्चित्कामी अकृत कृतवान्। करोतेर्लुङि तङ्। तनादिभ्यस्तथासोरिति सिचो लुक्। अत्र जलक्रीडासे
के महाभिषेकत्वोत्प्रेक्षा प्रतीयमाना रूपकानुप्राणितेति संकरः॥ ३७॥ श्रीरामायनमः। श्रीतिप्यानानु

मा॰ कुर्वद्भिरिति।।मुखरुचिं मुखकांतिं उज्वलां कुर्वद्भिः यैस्तोयैर्विलासी विलसनशीलः कामी।।बोकुपलस्स्यादि टी॰
नाधिनुणु वल्गुभामजस्रं असिचत् सिक्कवान् खरिते त्वाचः आत्मनेपदे घेन्य तरस्यामिति सिंचतेर्लुङ्

कुर्वद्भिर्मुखरुचिमुज्वलामजस्रं यैस्तोयैरसिचत वल्गुभां विलासी।।

श्री नैरेवप्रतियुवतेरका[illegible]रा कालुष्यं शशधरदीधितिघटाच्छैः।।३८।। रामा

उ॰ चेदुरुद्देशः।।शशधरदीधितिघटाच्छैः शशिकरनिकरस्वच्छैस्तैरेव तोयैर्दूरात्प्रतियुवतेः सपत्न्या ४
कालुष्यं आविलत्वं वैवर्ण्यं च।अकारि।स्वच्छतोयैः कालुष्यं कृतमिति विरुद्धं कार्येण चित्ररूपो
१९ विषमभेदः।।न च यान्यत्रेयसंगतेश्च कालुष्ययोरभेदाध्यवसायादतिशयोक्तिरस्तु।तथापि तत्तत्संकरः।।३९

रागेति।।रागेणाविपक्षानुरागेणांध्यारुननयनेन प्रियेण नामधेयव्यत्यासात् द्विपक्षनामग्रहपूर्वकमभिमुखमीरितः स्थि
त्योवपुषि शरीरेपतनन्निसर्गमंदः स्वभावजडः तथापि हृदयं भिदानो विदारयन्नुदकमेव वज्रोभूत्ना निरुदवज्रः।

रागांधीकृतनयनेन नामधेयव्यत्यासादभिमुखमीरितः प्रियेण।।
मानिन्या वपुषि पतन्निसर्गमंदो भिंदानो हृदयमसाहि नोदवज्रः।।३९।।

मेथादिनेत्यादिना विकल्प्यादुद्देशः।मानिन्या विपक्षमानयोजनाजनितकोपवत्या नायिकया नासाहि।।
नसोढः।।तीक्ष्णयोगादतीक्ष्णमपि तीक्ष्णं भवतीति भावः।उदवज्र इति केवलनिरवयवरूपकं।।३९।।

मा॰ प्रेम्णेति।।प्रणयिनि प्रेम्णा प्रियायाः॰ उरः॰ सिंचति सिक्तवति कठिणकुचस्थलाभिघाताद् भूताः॰ नवज उद्भूताः भ॰टि॰

लविप्रुषो बिंदवः॰ पृषंति बिंदुपृषतः॰ पुमांसो विप्रुषः स्त्रियः इत्यमरः॰। तस्याः॰ सिक्तायाः॰ तापं गृहीत्वा

श्री प्रेम्णोरः॰ प्रणयिनि सिंचति प्रियायास्तत्तापं नवजलविप्रुषो गृहीत्वा।। रामा

उद्भूताः॰ कठिणकुचस्थलाभिघातात्सद्यो भ्रंशमपरांगनाम धाक्षुः॰।।४०।।

उदायासं त्रांसमीपस्थामपरांगनां सपत्नीं भ्रंशमधाक्षुस्तापयंति स्म दहते र्लुङि॰ वदव्रजेसिचि

२० वृद्धिः॰। धत्यादिकार्यं स सेकादेवापरस्यास्तापोदयात्तस्तापस्यैवात्राधानमुत्प्रेक्षते ध्वंजकाप्रयो गाद्गम्या।।

४०

उद्वीक्ष्येति।।प्रियकरकुड्मलाभ्यां पाणिपुटाभ्यां अपविद्धैरंभोभिरभिषिक्तं अन्यनार्याः॰ सपत्न्याः॰ वक्षोजद्वयम

भिवीक्ष्य वधूर्नायिका अमर्षात् ईर्ष्याकृत कोपात् आत्मीयं पृथुतरेण नेत्रयुग्मेन मुक्तैः॰ अंभोभिः॰ वाष्पैर्मु

उद्वीक्ष्य प्रियकरकुड्मलापविद्धैर्वक्षोजद्वयमभिषिक्तमन्यनार्याः॰।।

अंभोभिर्मुहुरसिचद्वधूरमर्षादात्मीयं पृथुतरनेत्रयुग्ममुक्तैः॰।।३७।।

हुरसिचत् अभिषिक्तवती। तत्मत्सरादिवेति भावः॰। अतो वस्तुनालंकारो ध्वनिः॰। लिपिसिचिह्वश्चेति सिं

चते र्लुङि॰ च्लेरङादेशः॰।।३७।।

हूतायाइति ॥ प्रतिसखिसख्याः समीपेसखीसमक्षमितिसर्वं समीपार्थेव्ययीभावेन पुंसवद्भावश्च त्वं कामिना प्रियेणान्य
स्याः परस्त्रियाः नाम्ना अन्यनाम्ना सर्वनाम्नो वृत्तिमात्रे पुंवद्भावः हूतायाः आहूतायाः अंतरंगगेहान्मुखेंदुकांते ली

हूतायाः प्रतिसखिकामिनान्यनाम्नालीमस्याः सरसिगहान्मुखेंदुकांतेः ॥
अंतर्धिं द्रुतमिव कर्तुमश्रुवर्षैर्भ्रूमानं गमयितुमीषिरेपयांसि ॥ ४२ ॥

मस्याः लज्जितायाः कस्याश्चिदिति शेषः । सरसि द्रुतं शीघ्रं अंतर्धिं अंतर्धानं अभ्यंतरोपसर्गवदिति वचनादुपसर्गे ऽ
घोः किरिति किः । कर्तुं अश्रुवर्षैः कर्तृभिः सरोजिनीलीभिर्भ्रूमानं गमयितुं वृद्धिं प्रापयितुं गतिबुद्धीत्यादिना णिकर्तुः क
 र्मत्वं प्राधान्यादभिधानं ईषिरे इच्छन्ति किमु उक्तसे सायमश्रुपातनिमित्तात्तयाच दुर्मणरीढुः खादपि दुःसहं सा पत्युर्दुः
खमिति विस्फुटं ध्वन्यते ॥ ४२ ॥

सिक्तायाइति ॥ प्रणयवता प्रियेण क्षणं पूर्वमन्यां सपत्नीं अवसिच्य पश्चात् सिक्तायाः अन्यस्याः अबलायाः स्त्रियो व
क्त्रं कर्ममन्युः कोपः एव कज्जलं हिम्ना कालिम्ना काष्र्ण्येन नवैव वर्णेन सहेति यावत् समधित संहितवान् । धत्ते निखिदे संपूर्वाद्धधातेः क
र्तरि लुङ् तङ् स्थाघ्वोरिच्च इति कारः सिचः कित्वान्न गुणः ह्रस्वादंगादिति सलोपः गह्लेस्तवदृक्ष्णोः संबंधि अंजनां

सिक्तायाः क्षणमवसिच्य पूर्वमन्यामन्यस्याः प्रणयवताबताबलायाः ॥
कालिम्नासमधितमन्युरेववक्त्रे प्रायाक्ष्णोर्गलदपराध्वमंजनांभः ॥ ४३ ॥

भः कज्जलोदकं अपराध्वं अवर्ण्यमपूर्वार्द्धं प्राप कोपकालिमातिरोधानेन स्वकालिम्न एव प्रकाशनादिति भावः । पू
र्वेण वाक्यार्थेनोत्तरवाक्यार्थसमर्थनाद्वाक्यार्थहेतुकं काव्यलिंगमलंकारः ॥ ४३ ॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥ ६०

मा० ८ टी०

उद्वोढमिति ।। कनकविभूषणान्युद्वोढुं अशक्ता ४ सौकुमार्यादिति भावः ४। अत एव सह अंचतीति सध्य्रङ् तेन सहचरेण कर्त्री।
कृ लिंगादिनाक्षिम् अनुमसेयः ४। सहस्य सध्रिरिति सहशब्दस्य सध्र्यादेशः ४। अनिदितां इति नकारलोपे अचः इत्यल्लोपे ऽ
चाविति दीर्घः ४। वलयितानि वलयीकृतानि पद्मनालसूत्राणि मृणालतंतवो यस्य सः ४ मृणालकृतकंकण इत्यर्थः ४। तथा

श्री

उद्वोढुं कनकविभूषणान्यशक्ता ४ सध्रीचा वलयितपद्मनालसूत्र ४।।
आरूढप्रतिवनितोत्कटाक्षभार ४ साधीयो गुरुरभवद्भुजस्तरुण्याः ४।। ४४।।

रामः

पि आरूढ आरूढवान् प्रतिवनितायाः ४ सपत्न्याः ४ कटाक्ष एव भारो यस्य सः ४। तया सामर्ष्यं दृष्ट इत्यर्थः ४। अत एव तरु
ण्याः ४ भुजो बाहुः ४ साधीयो बाढतरमिति क्रियाविशेषणं। अंतिकबाढयोर्नेदसाधाविति बाढशब्दस्य साधादेशः ४। गुरुर्भा
२२ रवानुष्काप्यश्याभवत् अत्र कनकभूषणाभावेन तत्कार्यगुरुत्ववर्णनाद्विभावना। सा च गुरुरिति श्लेषप्रतिभोत्थापितेनातिशयो २२
क्त्यनुप्राणितेति संकरः ४।। ४४।।

संक्रांतमिति ।। प्रियतमवक्षसः ४ सकाशात् संक्रांतं गाढमालिंगनात् कुचतटे लग्नमस्याः ४ वरांग्याः ४ अंगरागमधुनैव सरसि अंभः ४
कर्त्री साधुनि ४ लोपं हरिष्यत इत्याशंक्येति। एवं तुष्ट्या इति बुध्वा संतुष्य सपदि तत्र तस्मिन्नंगरागे हृतेपि स्फुटनखलक्ष्मणो ऽ

संक्रांतं प्रियतमवक्षसोंगरागं साध्व्यस्याः ४ सरसि हरिष्यते धुनांभः ४।।
तुष्ट्वैवं सपदि हृतेपि तत्र तेपे कस्याश्चित्स्फुटनखलक्ष्मणः ४ सपत्न्या ।। ४५।।

व्यक्तनखचिह्नायाः ४ कस्याश्चिन्नायिकायाः ४ संबंधिन्याः ४ सपत्न्या तेपे तप्तं। भावे लिट्। तदिदमातपार्तस्य च्छायाम
न्विष्यतो दारुणदवदहनवेष्टनं। यदंगरागमेवच्छद्मभक्ष्ममायान्नखक्षतसाक्षात्कार इति। अत्र संतापपरां स्वार्थेनिविप ऽ
क्षांगनांगरागक्षालनेन तद्विश्लेषसादनाद्विरुद्धकार्योत्पत्तिरूपो विषमालंकारः ४।। ४५।। श्रीकृष्णायनमः ४।। ६०

पर्यच्छेति ।। परितस्वच्छं अंतर्गतवस्तुतिरोधायकमित्यर्थः । तस्मिन्सरसि पयोभिः अंशुके स्त्रीपरिधाने हृते स्थानादपसारिते
सति स्फुरतगुरोरमणे च लोलाः सेर्ष्यं ण्यासक्तदृष्टयो सतीत्यर्थः । लोलश्चलसतृष्णयोरित्यमरः । बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोरिति षु
च् । अपत्रपिष्णोरपत्रपमाणाया लज्जासापत्रपान्यतः इत्यमरः । अलंकृञित्यादिनाइष्णुच् । स्मश्रोण्याः प्रियायाः अ

श्री

पर्यच्छे ह्रसरसि हृतेंऽशुके पयोभिर्लोलाक्षे स्फुरतगुरावपत्रपिष्णोः ।।
स्मश्रोण्या दलवसनेन वीचिहस्तैन्यनस्तो कुतमकृता जनी सखीत्वं ।। ४६ ।। रामा

स्फुतोचितनिर्देशोऽयं । अजनी नलिनी कृतं वीचिरेव हस्तस्तेन दलं पर्णमेव वसनं तेन तद्दानेनेत्यर्थः । सखीत्वं अकृत । स
२३ खीकृतं च कारेत्यर्थः । अत्राजिन्यादिषु सखीत्वारोपणात् समस्तवस्तुविषयं सावयवं रूपकं ।। ४६ ।। श्रीरामायनमः ।। २३

नारीभिरिति ।। नारीभिः कर्त्रीभिः गुरुजघनस्थलैः आहतानां आस्यश्रीभिः मुखशोभाभिर्धिजितानि विकासीनि वा
रिजानि पद्मानि एषां तेषां लोलत्वात् चलत्वात् सतृष्णात्वे । लोलश्चलसतृष्णयोरित्यमरः । तासामंगरागमपहरतां

नारीभिर्गुरुजघनस्थलाहतानां आस्यश्रीविजितविकासिवारिजानां ।।
लोलत्वादपहरतां तदंगरागं संजज्ञे सकलुषआशयो जलानां ।। ४७ ।।

क्षालयतां चोरयतां जलानां जडानां च स आशयो हृदो हृदयं च कलुषोऽप्रसन्नः । क्षमितः च संजज्ञे संजातः अपहर्तु
स्तादनवरव्यवहारादिभिराशयः । कलुषो भवतीति ध्वनिः । अत्राभिधायाः प्रकृतार्थे नियंत्रणात् श्लेषः ।। ४७ ।।

मा० टी०

सौगंध्यमिति ॥ कामं पर्याप्तं सौगंध्यं स्फुरन्निगंधित्वं संबंधित्वं च गंधो गंधक आमोदे लेशे संबंधि च गरिति विश्वः । दधदपि
अहं दूरत्वात्सुगंधांगनानामाननोपमानं मुखसादृश्यं गतं दूरंस्थं स्थात्वः पद्मं तारम्यादितियदिति भावः । संप्रतिपुनस्तासांनि
दीयोनेदिष्ठं अंतिकतमं सद् । अंतिकबाढयोर्नेदसाधौ वियंतिकस्य नेदादेशः । जितं पराभूतं अभूवमिति लज्जये

श्री सौगंध्यं दधदपि कामम् अंगनानां दूरत्वादहमहमाननोपमानं ॥
नेदीयो जितमिति लज्जयेव तासामालोले पयसि सरोरुहं ममज्ज ॥ ४८ ॥ राम

वमहोसरोमरविंदं आलोले पयसि ममज्ज ॥ यथा दूरे सादृश्येन दृश्यमानो बंधुः संनिधाववमानितः क्वचिल्लज्जया निली
२७ यते तद्वदिति । पयश्चलनरूपं तेन मज्जनेन लज्जाहेतुकमुत्प्रेक्ष्यत इति श्लेषमूलातिशयोक्तिहेतूत्प्रेक्षयोः संसृष्टिः ॥ ४८ ॥ २७

आवध्येति ॥ उदकस्य गाहो वगाहोऽन्नं उद्गाहः मंथोदकेत्यादिना उदादेशः । तमनवरतं भजंति यास्तासां अनवरतोदगा
हभाजां स्त्रीणां संबंधी आवध्याः प्रचुराः भूयिष्ठाः पराध्याः श्रेष्ठाः किंकिण्यो यस्मिन् सतथोक्तः नद्यूतश्चेति कप्

आवध्यप्रचुरपरार्ध्यकिंकिणीको रसमाणामनवरतोदगाहभाजां ॥
नारावं व्यतनुत मेखलाकलापः कस्मिन्वा सजलगुणे रिरंपटुत्वं ॥ ४९ ॥

मेखलाकलापः । आरावं ध्वनिं न व्यतनुत । तथा हि सजलेनेति । सजलो जलाद्योगुणः सूत्रं यस्य सः । तथा डलयोरभे
दात् जडो गुणो जडधर्मो जाड्यं तेन सहेति सजडगुणो जडश्च तस्मिन् कस्मिंश्चामेखलाकलापे पुंसि वा गिरां ध्वनीनां वा
चां पटुत्वं सामर्थ्यं न कुत्रापीत्यर्थः श्लेषमूलाभेदातिशयोक्त्यनुप्राणितोयमर्थांतरन्यासः ॥ ४९ ॥ श्रीराम

तिचकारादणु।तस्मिन्मणिचयमाकास्माकमितिप्रकृतेरस्माकादेशः॥विद्वाणमित्यादिनाऽपि।असौच्छायाकांतिर्विमलेतियाव
त्।सैवयुवतिर्द्दृग्गामनपायनीस्थायिनी।श्रियंतनोतिएभिरंजनैः॥किंएतत्साध्यंनकिंचिदित्यर्थः॥गम्यमानसाधनापेक्षया
करणत्वात्तृतीयैककं।भोगेवंमत्वाउक्तप्रकारेणांजनवैफल्यंतीत्थियेर्थः॥अतएवगम्योस्येसैयंस्वगुणस्यत्वाविष्कृतद्दृउक्ते

श्री आस्माकीयुवतिर्दृग्गामसौतनोतिच्छायैवश्रियमनपायिनीं।किमेभिः॥
मसैवंस्वगुणेपिधानसाम्यस्यैःपानीयैरितिविदधायिरंजनानि॥५०॥ रामा

मेस्वगुणस्यपिधानंतिरोधानंअपिधानतिरोधानपिधानाच्छादनानिचेत्यमरः॥वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोरि
त्यकारलोपः॥तेनसाम्यस्यैःसेव्यैःपातुमर्हैःपानीयैः॥अंभोर्णःपयःपानीयमित्यमरः॥तव्यत्तव्यानीयरइतिपि
बतेरनीयरप्रत्ययः॥अंजनानिकज्जलानीतिअनेनस्वगुणप्रकाशनेनयोग्यतयाविवक्षितेनप्रकारेणनिः॥द्रोषत्वरू
२८ पेणेत्यर्थः॥विदधाविरेविधौतानिक्षालितानीत्यर्थः॥धावुगतिशुद्ध्योरितिधातोःकर्मणिलिट्॥५०॥श्रीरामा॥ २७

निधौतिइति।हारचंदनेरक्तचंदनेजलैर्धौतैर्निधौतैर्निक्षालितेसतिधावेःकर्मणिक्तः॥घ्वोः॥ऊट्इतिवकारस्योठादेशः॥।एतयोघस्र
दृश्यितिरश्चिरौकारः॥आपांडोः॥पांडुवर्णादिंगनायाःस्तनकलशद्वयात्तनपरभागयासावर्ण्यात्द्विगतवर्णात्केशर्थयाअंतरा
नेसामान्याल्लंकारः॥सामान्यंगुणसाम्येनयत्रवस्त्वंतरैकतेतिलक्षणात्हारयष्ट्याःकर्व्यासहृदययासचिन्तयैवेत्यकृत्स्नेक्षानिजपरभा

निर्धूतेसतिहारिचंदनजलैर्धौतेऽपांडोर्गतपरभागयांगनायाः॥अ
हायस्तनकलशद्वयादुपेयेविघटः॥सहृदययेवहारयष्ट्या॥५१॥

गहानिपरिज्ञानवत्त्येत्यर्थः॥अञ्जहायसपदिद्रागझडित्यंजसाह्नायमंक्षुद्रक्षुसपदिद्रुतमित्यमरः॥विघटःस्तुटनंउपेयेमासःहीनजीवना
मेवदरमितिमनीषयेतिभावः॥उपपूर्वादिणःकर्मणिलिट्॥विसोभहेतुकस्येहारविघटस्येहस्यहेतुकत्वात्रेक्षाणचोक्तसा
मान्योत्थापितेतिसंकरः॥५१॥

मा.६ ४०

अन्यूनमिति ।। अन्यूनं समग्रं अमृतस्य पीयूषस्य गुणं माधुर्यादिकं धारयंती । सुगंधमथ्यकं संशीतलं तृषापहं । अघुं लघु च पथ्यं च तोयं गुणव
दुक्तं नैरक्तकोरकगुणं च धारयंतीति सरसीपक्षे विशेषणं अमृतेपक्षे पयसि पीयूषे सलिले घृतममिति विश्वः । संफुल्लानि विकसितानि रक्तकल्हसंफु
ल्लयोरुपसेव्यानानि शालसंस्फुरितान्युज्वलानि च यानि सरोरुहाण्येव कर्त्नमहजानि अन्यत्र संस्कारार्थानि स्थितानि तान्येवावतंसो भूषणं य

श्री अन्यूनं गुणममृतस्य धारयंती संफुल्लस्फुरितसरोरुहावतंसा ।। प्रेयो
भिः सह सरसी निषेव्यमाणा रक्तत्वं व्यधित वधूरशोकराचा ।। ५२ ।। रामा

स्याः सा प्रेयोभिः सह निषेव्यमाणा स्नानपानाभ्यामिति भावः । सरसी पुष्करिणी वधूश्चांगरक्तत्वं व्यधित विधत्तेस्म तथा च रक्ताव्यधितेति ध्या
नः केचित्तु नशः रहो सा हवर्णनायसुकुः सेव्यत्वा भृंगाणामिति केसलिलक्रीडासंभोगेषु माद्रकमिति परिगणनात् सरसीवक्तव्या अपि प्र
२५ कृतत्वविवक्षायां तुल्ययोगिता । तदविवक्षायां दीपकं । स्फरत्वेन पाठस्तु प्रकृतविवक्षैव कार्या अन्यथोपमानुत्थानात् न च तुल्ययोगिता
यकारः इवयत्नेन गम्यौपम्यताल्लक्षणभंगादिति ।। ५२ ।। २५

सखरं +

मज्जद्भिरिति ।। सरभसं संभ्रमं सावगाह एवक्रीडा उत्ताभिः मज्जद्भिः जलावगाहक्षोभादंभसि च्युतैर्विदलितैः विकसिता यूथि
काः पाथयूथिका हेमपुष्पिका पर्याया विवक्षिताः अन्यथापि पिशंगत्वायोगात् । गणिकायूथिकांबष्ठासांपीताहेमपुष्पि
केत्यमरः । नवांकुंदमित्यर्थः । तद्वत्पिशंगैर्हिरण्मयैः सौवर्णैः दंडिनायनेत्यादिना निपातः । वधूनामाकल्पैर्भूषणैः सर

मज्जद्भिः सरभसमंभसोवगाहक्रीडाभिर्विदलितयूथिका पिशंगैः ।।
आकल्पैः पयसि हिरण्मयैर्वधूनामौर्वाग्निद्युतिरुदकेलिखिद्यराजि ।। ५२ ।।

सि और्वाग्निद्युतिराक्लैर्जलान्तर्यत्वात्तत्रापि संचितहिनैर्वडवानलज्वालाखंडैरिव सुलक्षा । यद्राजि विराजितं भावेलुङ् ।।
।। ५२ ।। आस्माकीति । अस्माकमियमास्माकी अस्मदीया अस्मत्संबंधिनीत्यर्थः । युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां खञ्चेति चे ऽ

आरूढ इति। स्वसंभवोपि आत्मसंभवोपि आरूढः उध्वस्थानगतः उन्नमाग्रमूर्द्धस्थपतितस्तथा स्वस्य त्विहेतोरारूढपतितत्वा
दित्यर्थः। स्वघ्नानां निर्मलानां परिहरणीयतां त्याज्यतां उपैति प्रप्नोत्यावसितारात्तोदसमआभरणं निकेतिनिमनुरमरणादि

आरूढः पतित इति स्वसंभवोपि स्वघ्नानां परिहरणीयतामुपैति ॥
कर्णेभ्यश्च्युतमसितोत्पलं व धूनाव। वीचीभिस्तटमनुयन्निराकरापः ॥ ५४ ॥

तिभावः। कुतः हीयस्मादापः कर्णेभ्यश्च्युतमसितोत्पलं स्वभावमपनीतिभावः। वीचीभिस्तटमनुतटं प्रति निरासुः चिक्षिपुः वि
२८ शेषेण सामान्यसमर्थनरूपोर्थान्तरन्यासः। समर्थवाक्यगतश्लेषमूलानिर्भयोन्यासंकीर्णः ॥ ५४ ॥ श्रीरामायनमः ॥ २८

१ दंतानांपदानि १

दंतानामिति। तोयेष्वधितोयं विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः। अंगनानामध्यावकं प्रक्षालितन्नाश्वारागमधैर्दंतक्षतानि तथा विलेपनानां धौ
तांगरागाणां तनुं शरीरं भयस्थानत्याः नखांकाः श्रूयमाणानि न्युः। नीवध्योर्हरतिश्चैवेति यच नाह्निकर्मत्वं। तथाहि। सुतः स

दंतानामधरमयावकं पदानि प्रत्यग्रास्तनुमविलेपनं नखांकाः ॥
आतिन्युः प्रियमधितोयमंगनानां शोभायै विपदिसदाश्रिता भवंति ॥ ५५ ॥

अनाकं दरीभ्याश्रिताः सदाश्रिताः ये केचिदिति शेषः। विपद्विभवापायकालेऽपि शोभायै भवाय भवंति। लो
पेः संप्रध्यमाने चतुर्थी। यत्र क्व ऽप्येतत्र क्वपिरपि निर्देशाच्चतुर्थी अर्थान्तरन्यासः ॥ ५५ ॥

३१

84/4

शिशुपालवधे अष्टमः सर्गः

२९

स्नांतीनामिति ॥ स्नांतीनांजलमवगाहमानानांरुचिरदृशांसुदृशांसंबंधिनोबृहद्भिरमलैरम्भोदबिंदुभिश्चित्रौमंथयोर्दनेसादिनोदकस्यो
दकादेशः॥ उरोजकुंभौउत्सूत्रैर्हाराणांमुक्ताहाराणांमणिभिर्घुटिकाभिरुपहन्यतेउगम्यतेपीड्यतेवाउपघ्नआश्रयःकतिहंतेरप्रत्ययांत
उपधालोपनिपातनःगुणवतःदाढर्यादिगुणवतःउपघ्नस्यकाम्याआत्मनइच्छातयागुणवदुपघ्नकाम्ययाआत्मनोगुणवदाश्रयापे

स्नांतीनांबृहदमलोदबिंदुचित्रौरेजातेरुचिरदृशामुरोजकुंभौ ॥
हाराणांमणिभिरुपाश्रितौसमंतादुत्सूत्रैर्गुणवदुपघ्नकाम्ययेव ॥ ५३ ॥

क्षयेत्यर्थः॥ कामाच्छेतिकाम्यच्प्रत्ययेप्रत्ययांतत्वादप्रत्ययादितिस्त्रियामकारप्रत्ययेटाप् ।समंतादुपाश्रितौसंश्रिताविव
रेजातेराजेतेस्म। फणंचसत्यानामितिविकल्पादेत्वाभ्यासलोपौगुणवद्धदनसूत्रभेदेनसूत्रांतरमाश्रीयतइतिचप्रतीतिः
श्लेषानुप्राणितेयमुत्प्रेक्षा॥ ५३ ॥